

НАТАША МИЛАНОВ*

О народним еортонимима у српском језику и њиховим паралелама у другим словенским језицима¹

MILANOV, N.: Folk eortonyms in the Serbian language and their parallels in other Slavic languages. *Slavica Slovaca*, 59, 2024, No 2, pp. 304-314 (Bratislava).

The paper presents the semantic and word-formation aspects of the folk names of Orthodox Church holidays in the Serbian language. The research material is excerpted from descriptive and dialectal dictionaries of the Serbian language, from ethnolinguistic studies, as well as from everyday speech. The analysis will be completed giving a review of the situation in other Slavic languages (Russian, Bulgarian, Czech, etc.), which was recorded in studies dealing with folk names of holidays. The aim of the research will be to present the folk terminology related to religious holidays, to list the formal characteristics of these names and describe their semantic properties, as well as to look into the attitude of speakers towards the customs and beliefs associated with a certain holiday, through the use of linguistic units. By comparing them to the corresponding names in other Slavic languages, common elements of the folklore image of the world can be determined, as well as whether there are any general features in the understanding of reality among the Slavic peoples.

Folk eortonym, holiday, church name adaptation model, the Serbian language, Slavic languages.

1. Уводна разматрања

Сам појам „празник“² означава дан или више узастопних дана у које се не ради у славу неког свеца или догађаја из хришћанске прошлости. У лингвистичкој литератури у употреби је и термин хроним, под којим се подразумева заједнички назив за појединачне празнике и временске периоде који су у вези са њима³ (нпр. *Никољдан*, *Цвети*, *Часне вериге*; *Часни пост*, *Међудневица*, *Бела недеља* и сл.). Уже значење има термин еортоним којим се означава назив за православни црквени празник.⁴ Осим поменутих, И. Бугајева наводи и термин фестоним, којим се денотира празник посвећен конкретном догађају из

* Др Наташа Миланов, Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36/1, 11000 Београд, e-mail: natasa.milanov@isj.sanu.ac.rs; orcid.org/0000-0002-7206-5693.

¹ Рад је финансирао Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174 од 05. 02. 2024. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

² Према С. Толстој, лексема празник мотивисана је једним од релевантних обележја овог појма, обележјем „ослобођен, празан од рада“, како се и употребљава у јужнословенским језицима. У западословенским језицима и у западном делу источнословенских језика у основи овог назива је реч „свети“, којим се истиче сакралност празника; в Толстая, С. М.: Персонализация праздников в славянской народной культуре. In Белова, О. В. (отв. ред.): Празник – обряд – ритуал в славянской и еврейской культурной традиции. Сборник статей. Выпуск 15. Москва: Институт славяноведения РАН, 2004, с. 21.

³ Валенцова, М. М.: Народный календарь чехов и словаков. Этнолингвистический аспект. Москва: Индик, 2016, с. 23.

⁴ Бугаева, И. В.: Наименование праздников в православном социолекте. In: Известия Уральского государственного университета. Сер. 2, Гуманитарные науки, 2007, 53/14, с. 84.

хришћанске прошлости.⁵ Сви ови називи могу се односити на празничне дане и периоде у језику цркве или у свакодневном говору народа. У раду смо се одлучили да називе празника означавамо термином еортоним будући да је он (и његова варијанта хеортоним)⁶ најраспрострањенији у језицима са православном традицијом,⁷ као и стога што ће се наша анализа тицати искључиво назива појединачних празника, док се временским периодима који су повезани са празницима овом приликом нећемо бавити.

Г. Скљаревска истиче да је супротстављеност језика и религије видљива у томе што језик одражава наивну слику света, а религија сакралну, која је сама по себи веома сложена,⁸ те је и за описивање религијских појмова у свакодневном говору често потребно прилагођавање званичне религијске лексике. У домаћој литератури је општепознат податак да се официјелни, црквени називи празника, формиран на црквенословенској основи, употребљавају у богослужбеном језику, у теолошкој литератури, у црквеном календару и сл., док се народни називи везују за свакодневну комуникацију и за народне говоре. Имена празника која се користе у народу често представљају адаптиране форме црквених назива који су неретко производ народне етимологије, једноставније су формалне структуре и семантички некад удаљени од изворне, термилошке лексеме. И у народним говорима, према Г. Јовановић, срећемо лексеме црквенословенског порекла, али је таква лексика служила као допунско средство, за потребе култног и обредног израза или као стилско средство како би се постигао сликовит и експресивни израз.⁹

Верски празници се могу класификовати према значају догађаја или личности на коју се односе: да ли су везани за Бога, Богородицу, светитеље или догађаје из хришћанске прошлости; према годишњем празничном циклусу сврставају се у зимске, пролећне, летње и јесење. Бројни називи празника повезани су са периодима када се обављају послови у пољу (сетва, жетва), у које су често укључени и традиција, обичаји и сл. У Православној енциклопедији празници су подељени на три групе: Богородичини празници (обележавају успомену на догађаје из њеног живота и свега онога што се везује за њено име), Велики празници (односе се на догађаје који су имали пресудан значај за хришћанско поимање света), Господњи празници (посвећени су празновању Свете Тројице, најважнијим догађајима из Христовог живота, предмета који су му припадали и Часном крсту).¹⁰

⁵ Бугаева, И. В.: Наименование праздников в православном социолекте, с. d., с. 84.

⁶ Петровић, С.: Лексика из сфере православне духовности у савременом руском и српском језику: лексичко-семантички, лексикографски и лингвокултуролошки аспекти, докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2022. 605 с.

⁷ Говорећи о терминологији у вези са називима за празнике у руском и чешком језику, П. Чеснокова наводи да се термин хрононим користи у чешком језику, док је термин еортоним чешће резервисан за руски језик, уп. Чеснокова, П.: Лингвокултурологическе особености чешких и руских названий празников. Автореферат дисертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Волгоград: ВГСПУ, 2012, с. 7. Предност термину еортоним приликом истраживања назива за празнике даје и Г. Гадомска, која наводи и бројна друга означавања овог појма у лингвистичкој литератури – ономастичка лексика, термилошка религиозна лексика тематског карактера, лексика својствена различитим хришћанским верским заједницама, конфесионална лексика, в. Gadomska, H.: Религиозная лексика в современном русском и польском языках в переводоведческом, лексикографическом и лингвокултурологическом освещении (на примере православного эортонима „Пасха”). In: *Theoria et Historia Scientiarum*. Online, 2024, Vol. 20, s. 54, <https://doi.org/10.12775/ths.2023.003>.

⁸ Скљаревская, Г. Н.: Лексика православия в современном русском языке: опыт лексикологического анализа и лексикографического описания. In: *Вестник НГУ. Серия: История, филология*, 2012, 11/9, с. 39.

⁹ Јовановић, Г.: Црквена и црквенословенска лексика у народним говорима и њена адаптација. In: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 1989, No. 8, с. 51.

¹⁰ Енциклопедија православља, I. Београд: Савремена администрација, 2002, с. 174, 343, 472.

Циљ истраживања биће да се на репрезентативним народним еортонимима у српском језику представе њихове семантичке и творбене карактеристике и тако прикаже овај изузетно богат народни терминосистем. Успоставићемо и најпродуктивније моделе формирања еортонима. Кроз испитивање семантике и формалне структуре ових термина могу се сагледати и веровања, празноверице, као и однос обичног човека према апстрактном појму религије. Такође, један од задатака биће и да се уоче сличности међу народним еортонимима у српском језику и у другим словенским језицима. Проучавање српских народних назива верских празника спровели смо на грађи преузетој из Речника САНУ као најобухватнијег дескриптивног речника српског језика, из дијалекатских речника (са грађом из различитих области српског говорног подручја), из етнолингвистичких студија, као и из живог говора.¹¹ Податке за словенске паралеле пружила су нам истраживања које се баве овим питањем на материјалу различитих словенских језика, а на њих ћемо се позивати на одговарајућим местима у чланку. У поменутиим радовима еортоними се у највећем броју случајева изучавају са етнолингвистичког аспекта, а ми ћемо за потребе истраживања користити инвентар назива који се тамо даје, те навести и закључке који су важни за нашу тему. Иако задатак није да се исцрпно представи целокупан регистар еортонима и свих еортонимских модела, овакво испитивање народних имена за празнике може дати општу слику о њиховој формалној структури у народним говорима, јер се показало да се они образују према одређеним обрасцима. Досадашња појединачна истраживања ове теме у српском језику¹² открила су велики утицај народне традиције и веровања на формирање назива. Према нашим сазнањима, о називима празника на материјалу српског језика писале су Г. Јовановић која се бавила питањем адаптације црквенословенских и црквених назива празника у народним говорима, Р. Бајић која је анализирала лексикографску обраду назива за празнике у речницима српског језика,¹³ и М. Спасојевић која је представила типове и моделе именовања верских празника у ресавском крају, полазећи од њихове структуре.¹⁴

2. *Анализа језичких особености народних еортонима*

2.1. Сваки празник има свој официјелни и народни назив. Народни еортоними се у мањој или већој мери разликују од званичног црквеног назива, што је, како истиче Ј. Терентјева, резултат њиховог прилагођавања језичкој средини, односно употреби у да-

¹¹ Грађа за истраживање ексерпирана је из следећих публикација: Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XXI. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959–; Станић, М.: Ускочки речник I–II. Београд: Научна књига, 1990–1991; Златановић, М.: Речник говора јужне Србије. Врање: Учитељски факултет, 1998. 491 с.; Цвијетић, Р.: Речник ужичког говора. Београд: Службени гласник, 2014. 448 с.; Елезовић, Г.: Речник косовско-метохишког дијалекта, I–II. Београд: Српска краљевска академија, 1932, 1935; Српски етнографски зборник 1–75, Београд: САНУ, 1894–1960; Енциклопедија православља, I–III, с. d., 2132 с.; Црквени календар за преступну 2024. годину. Београд: Издање Синода Српске Православне Цркве, 2024. Поред наведеног, богату грађу из народног говора прикупили смо на подручју Ваљевске Подгорине. У раду, из техничких разлога, нећемо наводити изворе за српске еортониме.

¹² Темелно истраживање богослужбене лексике уопште, између осталог и агиоантропонима, на материјалу српског језика спроведено је у Бајић, Р.: Лексика из сфере православне духовности у српском језику и њена лексикографска обрада. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2013. 480 с., док је компаративно, на српском и руском материјалу, анализа ове лексике дата у Петровић, С.: Лексика из сфере православне духовности у савременом руском и српском језику, с. d.

¹³ Бајић, Р.: О православним празницима у Речнику Матице српске и Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ. In Танасић, С. (ур.): Шездесет година Института за српски језик САНУ: зборник радова 2. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007, с. 9–20.

¹⁴ Спасојевић, М.: Називи верских празника у ресавском крају. In Жугић, Р. (ур.): Дијалекат – дијалекатска књижевност. Лесковац: Лесковачки културни центар, 2009, с. 203–214.

том дијалекту, на одређеном подручју.¹⁵ Тако се, на пример, у српском језику, паралелно на различитим територијама или пак на једној, за празник Васкрсења Христовог бележе називи *Васкрс*, *Ускрс*, *Велигдан*, *Велидан*; за празник Рођења Пресвете Богородице *Мала Госпојина*, *Госпођендан*, *Мала Госпођа*, *Мала Госпоја* итд.

Г. Јовановић је истакла да црквена лексика често може бити измењена под утицајем народне етимологије, па се некад и потпуно формално удаљити од мотивне речи. Ова ауторка налази да се у највећем броју случајева име празника прерађује без значајнијег семантичког померања, уз његово упрошћавање или уопштавање (нпр. Ђурђевдан, Јовандан). Поред поменутог, Г. Јовановић наводи и пример додавања одређених атрибута именима светитеља, који могу бити повезани са култом светитеља, годишњим добом и др. (нпр. Јован Главосек, Ветровити Стефан). Затим, даје и примере адаптације тако што се губи мотивна веза лексеме и представе о њеном значењу (нпр. Свети Трирарка), као и за употребу црквенословенских форманата којима се постиже изражајност исказа (нпр. Васкрсеније, Ваведеније).¹⁶ За наш рад значајно је и истраживање руске ауторке Ј. Терентјеве која је, спроводећи компаративну анализу руских и бугарских народних назива за празнике, такође истакла неке од најчешћих начина њиховог формирања у народним говорима. Она, између осталог, износи податак да међу еортонимима руског и бугарског језика постоје паралеле, али и разлике – руски језик, и поред већег броја народних назива, одликује мањи број варијантни; и руску и бугарску културну традицију карактерише међусобни утицај календара и система народних еортонима, али је у бугарској традицији црквени календар више под утицајем народних назива.¹⁷ Такође, ова ауторка као примере адаптације имена за празнике наводи скраћивање (које је често праћено обогативањем датог еортонима додатним периферним компонентама), истиче утицај народне етимологије коју она назива асоцијативном хронологијом, а у оквиру које уочава неколико типова – контаминацију (Макрида < Прп. Макрина), сингуларизацију (Маковей < Семь святых мучеников Маккавеев), деминуцију (Марфуша < Мчч. Тимофей и Мавра), промену рода (Евдокеј < Мц. Евдокия), плурализацију (Сидоры, Филипповки) итд.¹⁸

Код еортонима се могу уочити одређени типови уобличавања, односно модели у оквиру којих се лексичке јединице употребљавају према одређеном обрасцу – нпр. еортоними *Велика Госпојина/Велика Госпођа*, *Велики Спасовдан*, састоје се из назива самог празника, *Госпојина/Госпођа*, *Спасовдан*, и додатног елемента, придева *велики*, којим се дати празник диференцира у односу на други празник истог имена – *Мала Госпојина*, *Мали Спасовдан*. Након прегледа и класификације грађе, издвојили смо неколико модела настајања народних еортонима. Неки од уочених модела су веома продуктивни, док су други потврђени тек неколиким примерима, али смо их прибележили, узимајући у обзир чињеницу да се сродни типови адаптације запајају и код одговарајућих назива у другим словенским језицима. Народни еортоними се могу, на основу инвентара који смо анализирали, поделити према следећим начинима образовања:

¹⁵ Терентьева, Е. Ю.: Названия русских и болгарских православных праздников: критерии классификации. In: Вестник ПСТГУ III: Филология, 2011, Вып. 2 (24), с. 95.

¹⁶ Јовановић, Г.: Црквена и црквенословенска лексика у народним говорима, с. d., с. 43-46.

¹⁷ Терентьева, Е. Ю.: Народные названия церковных праздников в русской и болгарской православной традиции. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва: МГУ, 2012, с. 6-7.

¹⁸ Терентьева, Е. Ю.: Народные названия церковных праздников, с. d., с. 12.

- упрошћавање црквеног еортонима које је резултат сажимања имена светитеља;
- упрошћавање црквеног еортонима мотивисано радњом, предметом у вези са празником и сл.;
- образовање еортонима мотивисано народним веровањем, народном етимологијом и сл.;
- додавање атрибута уз име светитеља/празника, односно проширивање назива;
- промена граматичког броја еортонима;
- придавање еортониму експресивне компоненте.

Сваки од издвојених модела, због ограниченог простора, представићемо репрезентативним примерима, али се и на основу њих могу уочити законитости по којима се ови називи формирају.

2.2. Велики број народних еортонима настао је сажимањем, упрошћавањем назива црквеног празника. У већини случајева задржава се кључна компонента црквеног термина. Најбројнији су они код којих се у народни назив преноси име светитеља, неvezано за то који се догађај из његовог живота прославља – *Никољдан* < Свети Николај, архиепископ мирликијски Чудотворац, *Ивањдан* < Рођење Светог Јована Претече, *Гавриловдан* < Сабор Светог Архангела Гаврила, *Ђурђиц* < Обновљење храма Светог великомученика Георгија, *Аранђеловдан* < Сабор Светог Архангела Михаила и осталих Небеских Сила Бестелесних, *Игњатијевдан* < Свети Игњатије Богоносац, *Лучиндан* < Свети апостол и јеванђелист Лука итд.

Осим примера где се у скраћени народни назив преноси име светитеља, посебно се могу издвојити такви еортоними мотивисани различитим појавама. Тако су неки од њих мотивисани радњом или обичајем који се тиче датог празника или каквог светитеља – нпр. *Секованије* < Усековање главе Светог Јована Крститеља, *Цвети* < Улазак Господа Исуса Христа у Јерусалим, *Тројице* < Силазак Светог Духа на апостоле, *Обртеније* < Прво и друго обретење главе Светог Јована Крститеља, *Васкрс* < Васкрсење Господа Исуса Христа итд. Даље, народни назив *Крстовдан* односи се на два догађаја и два црквена назива: Крштење Господа Исуса Христа (18. јануар) и Воздвижење часног Крста (27. септембар).

Еортоними могу бити тумачени и народним веровањем у вези са периодом године. Тако се за одређена веровања у вези са временом и годишњим добима везују празници следећих имена: *Сретеније* (15. фебруар) – дан кад се срећу зима и лето, *Преображење* (19. август) – дан кад се преображавају гора и вода, односно када вода у рекама постаје хладнија, а лишће мења боју, јер лето пролази; *Крстовдан* (18. јануар) – дан када се укрштају ветрови, односно дувају један другом у сусрет, *Богојављење* – дан када се отварају небеса и Бог се, према веровању, јавља људима. За празник *Вратоломије* везана је забрана пењања на дрвеће, јер се може сломити врат, па еортоним представља израз народне етимологије под утицајем празноверја.¹⁹

Мотивацију за именовање празника може чинити и ентитет који је у религијском поимању важан за одређени дан. *Врбица* је дан везан за спомен на Христов улазак у Јерусалим када је народ носио маслинове гранчице, док у Српској православној цркви на тај дан постоји обичај ношења гранчица врбе; на *Бадњи дан* се бадњак сече и ложи на ватру; *Часне вериге/Вериге/Верижњаци* < Часне вериге Светог апостола Петра јесте празник по-

¹⁹ Изрази којима се осликавају веровања у вези са временским приликама могу се везати и за званична имена светитеља: нпр. за Светог Илију и Светог Луку: *Од Светог Илије сунце све милије, а од Светог Луке тур(и) у недра руке; Свети Лука у ноште за(х)ука*. Сви поменути изрази забележени у говору Ваљевске Подгорине указују на скори долазак хладног времена.

свећен оковима у које је био спутан Свети Петар, и из којих се, уз помоћ анђела Божјег, ослободио; *Убрус/Обрус* представља празник у славу лика Христовог који се осликао на убрусу, марами којом је обрисао лице.²⁰ *Младенци* су посвећени четрдесеторици младића, мученика севастијских, који су 320. године пострадали за Христову веру, а назив је мотивисан именицом *младенац* „млад човек, младић“. Овај празник обележавају младици, млади брачни парови. Према пословима који се обављају као део припреме за прославу празника, формиран су називи *Туциндан* – дан кад се туку, кољу божићне печенице; *Вариндан* – дан кад се, пред Никољдан, вари, кува пшеница. Потом, мотивација може бити и назив животиње – *Мечкин дан*, како се у народу номинује празник посвећен Светом Андреју Првозваном (обележава се 13. децембра), будући да се овај светац у српском народу сматра заштитником великих животиња.²¹

Упрошћавање еортонима скраћивањем налазимо и у другим словенским језицима. Ј. Терентјева даје примере руских и бугарских еортонима – нпр. руски *Васильев день* < Свт. Василий Великий, архиеп. Кесарии Каппадокийской, *Сретеньев день/Сретенье* < Сретение Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа, *Пасха* < Светлое Христово Воскресение, *Петров день* < День святых, славных и всехвальных первоверховных апостолов Петра и Павла, *Крестовоздвижение* < Воздвижение Честного и Животворящего Креста Господня; бугарски *Кръстовден* < Въздвижение на честния Кръст Господен, *Преображение/Преображене* < Преображение Господне, *Голяма Бугройца* < Успение на Пресвета Богородица.²² И. Седакова бележи да у руским дијалектима има еортонима који су мотивисани зоонимима – *Медвежий праздник*, *Медвежье движение*, *Змеиный день*, према веровањима о животињама која се везују за тај дан, док је еортоним *Капустники* (< Воздвижение Честного и Животворящего Креста Господня) мотивисан називом биљке, будући да га сматрају празником купуса. Иста ауторка наводи да се овај празник код Бугара назива *Гроздоберник*, пошто се тог дана бере грождје. Када су у питању западни словенски језици, Ј. Валенцова, између бројних примера, наводи и ове потврде за чешки (*Mlád'átek den*, *Urbanův den*) и словачки језик (*Velikdeň*, *Babí deň*, *Petra-Pavla deň*, *Svätvečer*).²³ Одређеном временском појавом мотивисан је, између осталих, чешки еортоним *Hromnice*, коме је у основи лексема *hrom*, „гром, муња“.²⁴

Сви поменути народни еортоними представљају поједностављене, сажете црквене називе.

Још један продуктиван модел формирања народних еортонима представља додавање одређеног атрибута²⁵ уз име светитеља, празника, дана у недељи и сл. Овако модификовани црквени називи формиран су додавањем одређене квалификације, мотивисане народним веровањима, празноверицама, обичајима, догађајима из живота светитеља и сл.

²⁰ У РСАНУ се за овај еортоним наводи следећи пример: „Обрус пада 16. августа као патерице Велике Госпојине, а славе га бојације. Име му је дошло овако: Кад је Христос проповедао своју веру, неки цар зажели да га види. Како Христос није могао тамо отићи, узео једно марамче и „обриса“ њим лице, и на марамчету остаде његов лик. Та се слика, веле, и данас негде чува као светиња, а 16. август је дан када је Христос учинио то чудо“. Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 16. Београд: САНУ – Институт за српски језик, 2001, s.v. обрус.

²¹ Енциклопедија православља, III, с. d., с. 1467.

²² Терентјева, Е. Ю.: Народные названия церковных праздников, с. d., с. 12.

²³ Валенцова, М. М.: Народный календарь чехов и словаков. Этнолингвистический аспект, с. d.

²⁴ Валенцова, М. М.: Народный календарь чехов и словаков, с. d., с. 476.

²⁵ Р. Бајић у својој анализи богослужбене лексике, међу атрибутима који се везују за светитеље једну групу назива диференцијаторима, а њима се даје додатна информација о животу светитеља. Ове атрибуте она дели на номинаторе, дескрипторе, локализаторе, агномене, когномене, етнониме, титуле и црквене дужности, уп. Бајић, Р.: Лексика из сфере православне духовности, с. d., с. 226. Квалификације уз имена светитеља које смо представили сврставају се у дескрипторе.

(нпр. Св. пророк Илија > Илиндан > *Илија Громовник*; Сабор Светог Архангела Михаила и осталих Небеских Сила Бестелесних > Аранђеловдан > *Аранђел Душевадник* итд.). За Св. Илију и његову сестру Марију везују се појмови ватра и гром²⁶ – *Илија Громовник*, *Огњена Марија*. Будући да је Свети Јован Крститељ један од највећих и најпоштованијих светитеља у православном свету посвећено му је неколико празника у току године, када се обележавају важни догађаји из његовог живота, нпр. *Јован Секован/Јован Главосек*, посвећен је успомени на дан када је Светом Јовану по Иродовој наредби одсечена глава; *Јован Обртен*, дан који се празнује у спомен проналаска главе Светог Јована Крститеља. За празник посвећен рођењу овог светитеља у народу је забележено неколико народних назива, мотивисаних обичајима и веровањима који га прате: *Јован Игратељ* је еортоним повезан са веровањем да је тај празник толико значајан да Сунце поскакује, игра на небу. Назив *Јован Биљобер* објашњава се чињеницом да се за овај празник бере и оставља лековито биље, као и цвеће којим се плету венчићи, а чији је обавезни састојак и ивањско цвеће (лат. *Galium verum*). Еортоним *Аранђел Душевадник* мотивисан је веровањем да овај арханђел вади душе из тела након смрти и одваја душе праведних и неправедних. У основи еортонима *Ветровити Стефан* (< Пренос моштију Светог првомученика и архиђакона Стефана) јесте уверење да се тога дана треба чувати ветра, а овај празник славе нарочито морнари и млинари јер верују да им Свети Стефан обезбеђује повољне ветрове.

Поменути модел налазимо и у народним називима празника у другим словенским језицима, уз запажање да се и у овим традицијама свецима дају сличне квалификације, а посебно се сродни називи уочавају међу народима православне вероисповести: у руском језику забележени су еортоними *Иван Травной/Иван Травник*, *Григорий-летоуказатель*, *Василий теплый*, *Степан-ранопашец*, *Федул-ветреник*, *Иван-головосек*; међу бугарским еортонимима срећу се, између осталих, *Трифун чипия/Трифун зарезан*, *Аралампия-вадодушник*, *Илия гърмовник*, *Марина огнена*.²⁷ Ј. Терентјева такође истиче да се народни еортоним у неким случајевима проширује додатним периферним компонентама (рус. Вмч. Георгие Победоносец > *День Егория Храброго*; Вмц. Ирина > *День Ирины-рассадницы*), али и да се често губи веза са лицем у чију је част празник установљен (Прп. Василие, епископ Парийски > *Василий теплый*; Прор. Илия > *Илья наделящий*).²⁸ У западној, католичкој народној традицији забележени су примери *Matka Vožia Zelená*, *Seťová Panna Mária* итд.²⁹

Чињеница да се неки празник обележава више пута у току године утицала је на то да се сваки од њих назове према редоследу у календару. Такви се еортоними најчешће јављају у пару: *Велика Госпојина – Мала Госпојина*, *Велики Спасовдан – Мали Спасовдан*, *Никола Зимски – Никола Летњи*; *Прве Тројице – Друге Тројице – Треће Тројице*, *Први Васкрс – Други Васкрс – Трећи Васкрс* итд. У грађи су забележени и двочлани еортоними са структуром: придев + дан у недељи, чији први део квалификује одређени дан према забранама шта се сме или не сме јести, потом различитим веровањима, Месечевим менама итд.: *Бели петак*, *Чисти понедељник*, *Заклопита субота*, *Смушени четвртак*, *Девети уторник*, *Трсковита среда*, *Млада недеља*, *Источни петак* итд.

²⁶ Појам ватре/огња „у српском језику представља културно и национално специфичан симбол“: Стојановић, М.: Деривационо гнездо лексеме огањ: творбено-семантичка анализа. In Мацура, С. (ур.): *Philologia serbica*, 4. Бањалука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2024, с. 421.

²⁷ Терентјева, Е. Ю.: Народные названия церковных праздников, с. d., с. 12-18.

²⁸ Терентјева, Е. Ю.: Народные названия церковных праздников, с. d., с. 12.

²⁹ Валенцова, М. М.: Народный календарь чехов и словаков, с. d., с. 478.

Овакви примери су потврђени и у другим словенским језицима, и оним који почивају на католичкој, и оним на православној традицији. Тако међу словачким народним еортонимима М. Валенцова наводи *Vel'iká Mara/Malá Mara; Biela sobota, Krivá streda* итд., док се међу чешким, према резултатима П. Чеснокове, бележе: *Bláznivá středa, Škaredá středa, Červené pondělí, Tučný čtvrtek, Zelený čtvrtek*.³⁰ За бугарски се, према истраживању Ј. Терентјева, везују називи: *Голяма Коледа – Малото Коledo, Голяма Богородица/Голяма Бугройца/Старата Богородица – Малка Богородица; Зимният Кръстовден*. Иста ауторка наводи и руске еортониме, *Большая Пречистая – Малая Пречистая*,³¹ док П. Чеснокова бележи синтагме *Зеленая неделя, Красильная Суббота* итд.³²

Неколико примера потврђује промену граматичког броја изведеног, народног назива у односу на црквени назив, односно, у овом случају, сингуларизацију. Такви су еортоними *Макивије* < Св. муч. Макавеји, *Благовест* < Благовести. За поменуте народне називе везују се на подручју Ваљевске Подгорине и народна веровања у вези са годишњим радовима у пољу (*Благовест, чобанима заповест* – као опомена да је после тог празника забрањено чувати стоку у туђој њиви; *Макивије, косе за чивије, а српове за репове* – пошто би после тог датума требало да почне жетва, а завршено је кошење ливада). Плурализацију налазимо у примерима *Јовани* < Свети апостол и јеванђелист Јован Богослов, *Николаји* < Пренос моштију Светог оца Николаја.

Примере плурализације у руском народном календару наводи и Ј. Терентјева, која тај процес сматра резултатом утицаја асоцијативне хронологије – *Сидоры* < Мч. Исидора, *Филиповки* < Ап. Филипп, док као пример за сингуларизацију наводи *Маковей* < Семи мучеников Маккавеев, што је потврђено и у српском народном календару (*Макивије*).

У српском језику су забележени и народни еортоними који исказују субјективну оцену, што се може постићи творбеним средствима, употребом различитих творбених елемената, или пак давањем имена од миља и сл. Чести су називи добијени помоћу творбеног форманта *-ије* – *Сретеније, Преображеније, Секованије/Усеченије/Усекованије, Ваведеније/Веденије, Откровеније, Покровеније, Богојављеније/Богојавленије, Вртоломије/Вратоломије* итд.³³ Употребом овог црквенословенског елемента постиже се експресивност израза, а поменути суфикс је еквивалент српског суфикса *-је*.³⁴

Код неколико народних еортонима запажамо хипокористичност као резултат измене званичног црквеног назива: *Јегда* < Света преподобномученица Евдокија; *Трифо* < Свети мученик Трифун. И код ових назива дошло је до двоструке редукције – народни назив је резултат скраћивања већ скраћеног еортонима. Сврха употребе хипокористика може се објаснити потребом човека да умилостиви светитеља према коме гаји страхопоштовање или од кога очекује милост. Тако је на подручју Ваљевске Подгорине забележен израз: *Потрусци, посипи, Трифо* – као молба светитељу да обезбеди падавине. Деминутивност и сажимање налазимо и у називу празника *Тодорица/Тодоровица* < Теодорова субота, за

³⁰ Чеснокова, П.: Ономастиологические характеристики чешских и русских геортонимов. In: Известия ВГПУ. Филологические науки, 2017, 1, с. 103-104.

³¹ Терентьева, Е. Ю.: Народные названия церковных праздников, с. d., с. 10.

³² Чеснокова, П.: Ономастиологические характеристики чешских и русских геортонимов, с. d., с. 103-104.

³³ Сабирајући грађу из различитих делова српске језичке територије, како би представио трагове црквеног језика код именица средњег рода творених овим суфиксом у народним говорима, С. Реметић је навео и богат инвентар народних назива за празнике, в Реметић, С.: О траговима црквеног језика у народним говорима (потврде именица средњег рода на *-ије*). In: Јужнословенски филолог, 1997, LIII, с. 75-85.

³⁴ Клајн, И.: Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003, с. 84.

који се везује и веровање о временским приликама – да ће година бити родна ако на овај празник буде падавина, односно сушна уколико падавине изостану (*Каква Тодорица/Тодоровица, таква годиница*, израз такође прибележен на простору Ваљевске Подгорине). Могуће је да је деминутивни облик еортонима у наведеном примеру резултат потребе за гласовним подударњем слогова.

Међу руским еортонимима, према подацима Ј. Терентјеве, експресивност, блискост и интимизација постижу се у примерима *Ваньки крещенские, Варюха, Маланка, Улька, Марфуша, Иљюшечка, Иљюшка, Танька* итд.³⁵ Иста ауторка истиче да се такви еортоними срећу и у бугарској народној календарској традицији – нпр. *Лятна Никулка, Света Тудуричка*. Према подацима М. Валенцове, деминутивност је присутна и код словачких народних еортонима. Она наводи да термин *Mara* представља деминутив Богородичиног имена, *Mária*, а овим се еортонимом обележава неколико празника у славу Богородице – Благовести, Рођење, Успење. Деминутивни еортоним *Ján* користи се као назив за празнике посвећене Јовану Крститељу и Јовану апостолу.³⁶

Народна етимологија и потреба да се семантички непрозирна реч учини познатом и разумљивом доводе до мењања полазне форме еортонима, нпр. *Три ратка/ Трирарка*^{37/ Тријарарка}³⁸ < Света Три Јерарха; *Резиповес*³⁹ < Полагање ризе Пресвете Богородице. Код ових примера се страни глас или комбинација гласова замењују најближим гласом из домаћег гласовног система, тј. фонетски се прилагођавају, долази до губљења „мотивисаности и представе о значењу мотивне лексеме“.⁴⁰ У овом случају семантички непрозирне речи уграђују се у значењски систем домаћег говора, да би постале значењски прозирне. Наведену формалну адаптацију назива потврђује и већ помињани еортоним *Вратоломије/ Вртоломије* < Свети апостоли Вартоломеј и Варнава, где се супституцијом гласова добија нова лексема, значењски удаљена од мотивне. Овакву формалну модификацију лексеме посведочују и бугарски еортоними *Харалам-бей* < Св. вмъч. Харалампий, *Врътоломей/ Върти-ломи* < Св. ап. Вартоломей и Варнава.⁴¹

2.3. Након представљених модела адаптације народних еортонима у српском језику, рећи ћемо нешто и о њиховој формалној структури. На основу сабране грађе, народни еортоними се могу поделити на једночлане или вишечлане, који се према саставу елемената укључених у називе даље могу разврстати на неколико група. Код једночланих назива најчешћи обрасци су:

- (присвојни) придев од имена светитеља + именица „дан“ – *Петровдан, Јовањдан*,⁴² *Миољдан, Томиндан, Госпођендан, Крстовдан, Никољдан, Трифуњдан, Игњатијевдан, Велигдан* итд.

³⁵ Терентјева, Е. Ю.: Народные названия церковных праздников, с. d., с. 12.

³⁶ Валенцова, М. М.: Народный календарь чехов и словаков, с. d., с. 479.

³⁷ Овај облик наводи Г. Јовановић у свом раду, в Јовановић, Г.: Црквена и црквенословенска лексика у народним говорима, с. d., с. 46.

³⁸ Облик се наводи у Спасојевић, М.: Називи верских празника у ресавском крају, с. d., с. 206.

³⁹ Спасојевић, М.: Називи верских празника у ресавском крају, с. d., с. 206. У говору Ваљевске Подгорине овај празник се зове *Риза и појас*, где су асимиловани називи два празника посвећена Богородици: Полагање ризе Пресвете Богородице (14. јул) и Полагање појаса Пресвете Богородице (13. септембар).

⁴⁰ Јовановић, Г.: Црквена и црквенословенска лексика у народним говорима, с. d., с. 46.

⁴¹ Терентјева, Е. Ю.: Народные названия церковных, с. d., с. 17.

⁴² Код еортонима као што су *Јовањдан, Никољдан, Ивањдан, Миољдан*, на први поглед није прозирно придевско порекло првог дела сложенице, али је оно евидентно из дијакхронијске перспективе, јер овакве лексеме садрже суфикс *-љ*, који је одавно престао да постоји у језику, и супституисан је формантом *-ов/-ев*, али се очувао у називима празника: Стијовић, Р.: Ивањдан или Јовањдан. In Бјелаковић, И. (ур.): Недоумице у српском језику: норма и пракса. Нови Сад: Матица српска, 2024, с. 136.

- име празника + суфикс: *Секованије, Ваведеније/Веденије, Откровеније, Покровеније, Богојавленије, Вртоломије, Сретеније* итд.

Код вишечланих еортонама најчешћи типови обликовања назива су:

- придев + назив дана у недељи: *Бели петак, Бела недеља, Млада недеља, Заклопита субота, Трсковита среда, Источни петак, Смушени четвртак, Томина недеља, Девети уторник, Чисти понедељак/Чисти понедељник* итд.

- придев + назив празника: *Мали Спасовдан, Велики Спасовдан, Велика Госпојина, Друге Тројице, Трећи Васкрс, Летњи Врачи, Зимске Задушнице* итд.

- име светитеља + атрибут/атрибутив: *Јован Главосек, Аранђел Душевадник, Илија Громовник, Јован Биљобер, Никола Летњи, Никола Зимски* итд.

- атрибут/атрибутив + име светитеља: *Огњена Марија, Блага Марија* итд.

Сличну формалну структуру, једночлане и вишечлане називе грађене према одређеним обрасцима, потврђују и народни еортоними на ширем словенском простору – у руској еортологији – *Васильев день, Катеринин день, Иван-бражник, Малая Пречистая, Лазарева суббота* итд.; у бугарској *Йордановден, Спасовден, Великден, Маринден, Водокръци, Малка чьорква, Малка Богородица, Голяма Коледа, Трифон зарезой* итд.⁴³ У чешким народним говорима потврђени су примери *Vít, Tomáš, Ondrej, Veliká noc, Boží den, Popeleční středa, Škaredá středa, Tišný čtvrtek, První Matička* итд., у словачким *Jozef, Ilijaš, Háta, Biela sobota, Matka Božia Zelená, Popolcová streda, Druhí Svjat večur* итд.⁴⁴

2.4. Једно од уочених обележја народних назива црквених празника јесте и њихова варијантност, било да је реч о фонетској, творбеној или семантичкој варијантности. У српском језику такви су називи бројни и разноврсни: *Сретење/Сретеније, Ваведење/Веденије, Тодоровица/Тодорица, Обретење/Обретеније/Обртеније/Јован Обртен, Вртоломије/Вртоломије/Вртолома, Јован Секован/Јован Главосек/Секованије, Убрус/Обрус, Алимпије/Алемпије, Госпођиндан/Мала Госпојина/Мала Госпођа*. Важно је нагласити да се ови облици везују за одређене крајеве и одређене дијалекте, да егзистирају на ужем или ширем ареалу српског говорног подручја, и значајан су део културног наслеђа једног краја.

Формална варијантност потврђена је и међу еортонимима у другим словенским језицима: нпр. облици *Евдокия/день Евдокии/Евдокея/Евдокеи/Евдокей* у руском језику, облици *Кръстовден/Зимният Кръстовден/Кръста/Кръстци* у бугарском језику,⁴⁵ *letnice/Slavnost Seslání Ducha svatého/Pentacostes/svaty Duch* у чешком⁴⁶ итд.

3. Закључак

Верски празници представљају важан елемент културе сваког народа. Називи празника у основи се деле на црквене и народне. Народни називи су у ствари адаптирани црквени називи, који су друкчије облички прилагођавани на одређеним подручјима, што је узроковало постојање формалних или фонетских варијанти истог имена. Списак народних еортонима је веома разноврстан, будући да се на различитим говорним подручјима на много начина модификује званична, црквена лексика, јер је она за обичне говорнике апстрактна. Зато је народ, како би их учинио јаснијим, празницима давао своје називе, некад у одређеном степену повезане са званичним именом, а често и друкчије, мотивисане веровањима, обичајима, празноверицама, временским приликама. Говорници су прибегавали различ-

⁴³ Терентьева, Е. Ю.: Народные названия церковных, с. d., с. 17.

⁴⁴ Валенцова, М. М.: Народный календарь чехов и словаков, с. d., 615 с.

⁴⁵ Терентьева, Е. Ю.: Народные названия церковных, с. d., с. 10.

⁴⁶ Чеснокова, П.: Лингвокультурологические особенности чешских и русских названий праздников, с. d., с. 9.

тим средствима како би такву лексику приближили и упростили. На друкчије именовање празника имали су значај и култ и страхопоштовање према одређеном светитељу, али и разни други фактори: временске прилике (нпр. *Илија Громовник*, *Огњена Марија*), временски период када се празник обележава (нпр. *Летњи свети Никола/Зимски свети Никола*), народна веровања и празноверице (нпр. *Вратоломије*, *Аранђел Душевадник*, *Јован Главосек*), поредак у календару (нпр. *Прве Тројице*, *Друге Тројице*, *Први Васкрс*, *Други Васкрс*, *Трећи Васкрс*). Слични модели формирања народних еортонама забележени су и у другим словенским језицима, посебно оним који почивају на православној традицији – бугарском и руском. Разлике се могу уочити у бројности варијантних назива, да ли се за називе везује експресивна компонента, колики је утицај црквеног календара итд. Оваквим истраживањем могу се, између осталог, реконструисати важни елементи фолклорне слике света говорника српског језика и упоредити са таквим елементима представљеним у називима празника у другим словенским језицима, те утврдити да ли постоје заједничка обележја у поимању стварности. Наше истраживање је показало да постоје.

Folk eortonyms in the Serbian language and their parallels in other Slavic languages

Nataša Milanov

The research presents a rich repertoire of folk names for holidays, influenced by numerous factors, and above all the formal complexity of the church name and its abstractness for the common speaker. Speakers used different linguistic means in order to simplify this type of vocabulary. The difference in naming the holidays depended on the cult and reverence for a certain saint, as well as on other factors: weather conditions and their consequences (e.g. *Ilija Gromovnik*, *Ognjena Marija*), the time period when the holiday is celebrated (e.g. *Letnji Sveti Nikola/Zimski Sveti Nikola*), popular beliefs and superstitions (e.g. *Vratolomije*, *Arandel Duševadnik*, *Jovan Glavosek*), the order in the calendar (e.g. *Prve Trojice/Druge Trojice*, *Prvi Vaskrs/Dруги Vaskrs*). This kind of research can, among other things, reconstruct important elements of the folklore picture of the world of Serbian speakers and compare them to such elements presented in the names of holidays in other Slavic languages, determining whether there are common features in the perception of reality. We find numerous similarities among eortonyms of Slavic languages connected by the Orthodox tradition, but also with eortonyms from the Catholic folk calendar. Differences can be seen in the number of variant names, the expressiveness of the name, the influence of the church calendar, etc.